

De structuur van Lucanus I, 183-468 (Caesar aan de Rubico en in Ariminum — Troepenkataloog)

door

DANIËL KNECHT

Van de epici uit de eerste eeuw na Christus is Lucanus ongetwijfeld diegene die het minst te lijden heeft gehad van de systematische minachting waarmee deze zgn. fantasieloze Vergilius-epigonen werden behandeld in studies en literatuurgeschiedenissen van de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw. Aan de *Pharsalia* met hun uit het recente verleden geputte en op ideologisch vlak ook in de tijd van de dichter zelf nog brandend actuele stof, met hun opzijschuiven van goddelijke interventies en andere niet-Vergiliaanse trekken, werd immers een speciale plaats toegekend binnen de Latijnse epische traditie, zodat dit epos aanzienlijk meer werd bestudeerd dan bvb. de werken van Statius of Silius Italicus. Maar die duidelijk aparte plaats die men aan het gedicht toekende leidde ook tot een zware blikverenging bij de bestudering ervan: de vorsers hadden vooral of zelfs uitsluitend belangstelling voor de ideologische boodschap van het werk en zij probeerden dan ook op de eerste plaats te achterhalen wat de politieke ideeën waren van de dichter die uiteindelijk het leven zou verliezen tengevolge van zijn aandeel in de samenzwering van Piso. Vooral het probleem van zijn houding tegenover Nero stond centraal (o.a. met de steeds terugkerende vraag naar de oprechtheid van de Nero-lof in het prooemium (I, 33 - 66) en de hier nauw mee samenhangende kwestie, na hoeveel boeken de positieve waardering van Lucanus — zo zij bestond — was omgeslagen in ontgoocheling en verzet). De meer literaire aspecten van het epos werden daarentegen lang verwaarloosd, enige vrij oppervlakkige beschouwingen over de sterk retorische inslag van het werk niet te na gesproken. Voor de bestudering van facetten als structuurproblemen, „epische techniek”, karaktertekening e.d. moet men wachten tot de kort na wereldoorlog II overal inzetende algemene herwaardering van de epiek van de zilveren eeuw.

Het baanbrekend werk op het gebied van de literaire interpretatie van de *Pharsalia* was de in 1950 verschenen dissertatie van

Werner Rutz, *Studien zur Kompositionskunst und zur epischen Technik Lucans*. Tot de belangrijke studies die in dezelfde richting als Rutz hebben gewerkt behoort ongetwijfeld het boek *Lucans Pharsalia* van Wolfgang Dieter Lebek dat in 1976 in de Hypomnematareeks is verschenen. De ondertitel van dit werk luidt *Dichtungsstruktur und Zeitbezug*, maar het is wel zo dat de literaire structuurproblemen heel wat meer aandacht hebben gekregen dan de politiek-ideologische aspecten van het gedicht. Het merkwaardige van zo goed als alle besprekingen die aan Lebeks studie zijn gewijd is nu, dat de recensenten de structuuranalyses slechts heel even vermelden, meestal met een nietszeggend complimentje waaruit duidelijk blijkt dat een dgl. benaderingswijze van de *Pharsalia* hen niet interesseert, om zich dan onmiddellijk in politiek-ideologische discussies te storten. Nochtans loont het de moeite dieper in te gaan op de structuurontledingen die Lebek voor een aantal passages van de *Pharsalia* heeft voorgesteld, niet alleen omdat ze vaak op zichzelf erg interessant zijn, maar ook omdat bepaalde aspecten van zijn benaderingswijze een aantal methodologische vragen doet rijzen, die niet alleen implicaties hebben voor de recente Lucanus-vorsing, maar ook voor het onderzoek van de „zilveren epiek” in het algemeen. Ik doel hierbij op de eerste plaats op de bestudering van de Vergilius-navolging. Men weet dat de beoordeling en waardering van de Vergilius-imitatio bij de epici van de eerste eeuw na Christus een evolutie heeft doorgemaakt die een grote mate van overeenkomst vertoont met de veranderingen in de houding van de Vergiliusvorsers ten opzichte van de benutting door deze laatste dichter van Homerus: waar oudere generaties deze imitatio vooral beschouwen als een duidelijk gebrek aan originaliteit bij de navolger (die overigens nog zwaardere verwijten kreeg toegestuurd als hij los van zijn model probeerde te dichten, omdat hij pas dan echt begon te klungelen), hebben meer recente studies in de imitatio een positief te waarderen aspect gezien van het schrijverschap van de onderzochte dichters, en het is niet zelden juist door de confrontatie tussen navolger en model dat zij erin geslaagd zijn, zeer persoonlijke trekken van het dichterschap van de „imitator” bloot te leggen. Tegelijk met de herwaardering van het begrip „imitatio” greep er een uitdieping plaats: oudere studies en commentaren beperken zich meestal tot verbale echo's of scènes die duidelijk op elkaar gemouleerd zijn; de meer recente onderzoeken van hun kant hebben steeds subtielere vormen van imitatio naar voor gehaald: naast woordelijke en inhoudelijke parallellen zien zij ook structurele overeenkomsten, zowel op het vlak van de macrostructuren (opbouw van het gehele epos) als op

dat van de microstructuren (opbouw van individuele passages). Het bestuderen van dgl. meer subtiele vormen van imitatio houdt vanzelfsprekend gevaren in : structurele correspondenties zijn over het algemeen aanzienlijk meer vatbaar voor betwisting dan overeenstemming in woordgebruik en concrete inhoud van scènes, omdat de twee opbouwschema's op zichzelf al aangevochten kunnen worden : ieder die zich met dgl. kwesties heeft beziggehouden weet dat het maar zelden voorkomt dat twee onderzoekers dezelfde structuur ontdekken in een bepaalde tekst. Anderzijds is het echter ook overdreven te stellen dat dgl. analyses per definitie gedoemd zijn om te blijven hangen in de sfeer van het subjectieve en oncontroleerbare. De basisvoorwaarde om aan dat gevaar te ontsnappen lijkt mij deze te zijn, dat men voortdurend blijft steunen op de concrete tekst van de dichter en niet op de eigen parafrase, hoe zwierig die ook mag geformuleerd zijn. En het is precies dat laatste gebrek waarvoor recente studies van de „zilveren epiek” zich niet altijd hebben weten te hoeden : in hun ijver om Vergiliaanse structuren terug te vinden hebben zij soms onvoldoende rekening gehouden met de aanwijzingen van de Latijnse tekst zelf en hem zodoende in een keurslijf gewrongen waarin hij slecht of zelfs helemaal niet past. Een dgl. geval van „hypervergilianisering” wordt m.i. gevormd door Lebek's analyse van Lucanus 1, 183 - 468, het verhaal van Caesars overschrijden van de Rubico, zijn optreden in Ariminum en de kataloog van zijn troepen.

Ik zal nu eerst en vooral een korte samenvatting geven van de hier onderzochte passus. De enige tekstgedeelten die ik zal citeren en vertalen zijn de vergelijkingen, omdat zij zowel in het door Lebek voorgestelde structuurschema als in de daaropvolgende discussie een belangrijke rol spelen. Daarbij zal ik de passus zo weinig mogelijk op voorhand indelen om niet op het debat vooruit te lopen.

In v. 1, 183 wordt meegedeeld dat Caesar over de Alpen is getrokken en voor de Rubico staat. Daar tracht de verschijning van de *patria trepidans* (v. 1, 186) hem door smeekbeden tegen te houden. Caesar aarzelt even, maar laat zich uiteindelijk niet vermurwen en steekt de rivier over. Hier wordt hij vergeleken met een leeuw :

sicut squalentibus arvis
aestiferae Libyes viso leo comminus hoste
subsedit dubius, totam dum colligit iram ;
mox, ubi se saevae stimulavit verbere caudae
erexitque iubam et vasto grave murmur hiatu
infremuit, tum torta levis si lancea Mauri

*haereat aut latum subeant venabula pectus,
per ferrum tanti securus volneris exit.*

(vv. 1, 205b - 212, geciteerd naar Housman) ¹

(zoals in de woeste velden van het hete Libië een leeuw, als hij de vijand vlakbij heeft ontwaard, weifelend neerzit terwijl hij gans zijn woede verzamelt; vervolgens, als hij zichzelf heeft aangevuurd met slagen van zijn wrede staart, zijn manen heeft overeind gezet en met zijn geweldige muil een zwaar gebries heeft uitgestoten, dan, als een lans, geslingerd door een snelle Moor, in hem blijft steken of jachtsprietten zich boren in zijn brede borst, maakt hij zich vrij door het wapen volledig door zijn lijf te laten gaan, onbekommerd om zo'n grote wonde).

In de daaropvolgende verzen wordt de overschrijding van de Rubico, die in 1, 204-5 slechts kort geresumeerd was in de lapidaire formule *tumidumque per amnem / signa tulit propere*, uitvoeriger geschilderd. Met v. 1, 228 begint de beschrijving van de nachtelijke mars naar Ariminum; de snelheid, waarmee Caesar oprukt wordt als volgt vergeleken:

*... et torto Balearis verbere fundae
ocior et missa Parthi post terga sagitta* (vv. 1, 229 - 230)

(sneller dan de wervelende riem van de Balearische slinger en dan de pijl die de Parth over zijn schouder afschiet).

De intocht van Caesars leger in Ariminum wekt de bewoners uit hun slaap; wanneer zij de Romeinse standaarden herkennen, wellen bittere klachten bij hen op, die zij echter niet luidop durven verwoorden (desondanks geeft Lucanus ze in 10 vv. directe rede weer, vv. 1, 248 - 257). Hun stomme smart wordt vergeleken met de stilte van de natuur in de greep van de winterkou:

*..... quantum, volucres cum bruma coerces,
rura silent mediusque tacet sine murmure pontus,
tanta quies* (vv. 1, 259 - 261)

(maar zoals het zwijgen van de velden, wanneer de winterkou de vogels in zijn greep houdt en op de open zee geen gebruis te horen is, zo diep was toen de stilte).

De dag breekt aan, en Fortuna besluit Caesar een definitieve aansporing tot de burgeroorlog te geven. De gelegenheid hiertoe wordt geboden door de aankomst van de uit Rome gevluchte volkstribunen; meer bepaald is het Curio, die met hen is mee-

1. Ik volg de tekst van Housman overal, behalve in de interpunctie van v. 260, waar ik geen komma plaats na *silent*: m.i. maakt *mediusque tacet sine murmure pontus* deel uit van de winterbeschrijving en is het geen tweede, apart tafereel dat door Lucanus wordt opgeroepen.

gekomen, die Caesar volledig zal overhalen. De manier waarop de reeds uit zichzelf tot oorlog neigende aanvoerder definitief wordt overreed, illustreert Lucanus als volgt :

..... *quantum clamore iuvatur*
Eleus sonipes, quamvis iam carcere clauso
immineat foribus pronusque repagula laxet
 (vv. 1, 293b - 295)

(zoals het ros in Elis nog meer wordt aangevuurd door het gejuich, ofschoon hij ook daarvoor reeds hard tegen de afsluiting drukt wanneer het perk nog dicht is, en met gebogen kop de grendels losduwt).

Caesar roept nu een vergadering van zijn soldaten samen en zet in een lange rede (vv. 1, 299-351) de redenen uiteen van zijn besluit naar Rome op te rukken. Hierin vergelijkt hij het optreden van Pompeius met dat van bloeddorstige tijgers :

utque ferae tigres numquam posuere furorem,
quas, nemore Hyrcano matrum dum lustra secuntur,
altus caesorum pavit cruor armentorum
 (vv. 1, 327 - 329)

(en zoals wilde tijgers nooit hun woestheid verliezen, eens dat zij, in het Hyrcanische woud hun moeders volgend van hol tot hol, zich te goed hebben gedaan aan diepe plassen bloed van gevelde runderen).

Na deze rede aarzelen de soldaten ondanks alles, maar de *primipilus* Laelius neemt het woord over en belooft in naam van al zijn makkers onvoorwaardelijke trouw aan Caesar. Wanneer hij ophoudt met spreken betuigen inderdaad alle cohorten luidkeels hun instemming : hun geschreeuw vormt weer het voorwerp van een vergelijking :

quantus, piniferae Boreas cum Thracius Ossae
rupibus incubuit, curvato robore pressae
fit sonus aut rursus redeuntis in aethera silvae
 (vv. 1, 389 - 391)

(even hard als, wanneer de Thracische Boreas zich stort op de rotsen van de met pijnen bedekte Ossa, het geraas dat het woud maakt als het met buigende stammen omlaag wordt gedrukt of weer omhoogschiet in de lucht).

De vv. 1, 392 - 468 tenslotte vormen de catalogo van Caesars troepen.

Voor gans de passus 1, 183 - 468 heeft Lebek op pp. 110-111 van zijn hogervermelde studie volgende structuur voorgesteld :

- I 1, 183-391 Der endgültige Kriegseentschluss auf Caesars Seite
- A 1, 183-230 Caesar am Rubico
- a' 1, 183-185 Einleitung
- a 1, 185-203 Caesar und die hemmende Erscheinung der *Patria*
- b 1, 204-230 Die kriegsbegründende Überschreitung des Rubico (1, 205-212 : Caesar wird mit einem Löwen verglichen)
- B 1, 231-295 Caesar in Ariminum
- a 1, 231-261 Der Einmarsch und die klagenden Ariminenser
- b 1, 261-295 Die formale Rechtfertigung Caesars und seine Auf-
hetzung durch Curio (1, 293-295 ; Caesar wird mit
einem Pferd verglichen)
- C 1, 296-391 Caesar und seine Soldaten
- a 1, 296-356 Vergebliche Anfeuerungrede Caesars
- b 1, 356-391 Erfolgreiche Aufforderung des Primipilen Laelius, in
den Bürgerkrieg einzutreten (1, 388-391 : Die Zu-
stimmung der Truppen wird mit dem Sturmgetöse
in einem Wald verglichen)
- II 1, 392-468 Die Sammlung von Caesars Truppen

Lebek onderscheidt in de vv. 1, 183-391 zeer duidelijk een drieledige structuur : 3 blokken A, B en C, die telkens aan of tegen het einde een vergelijking bevatten : resp. het leeuwsimile van de vv. 1, 205-212, de paardenvergelijking van de vv. 1, 293-295, en tenslotte de vergelijking met het geraas van een storm in een woud : de drie similia hebben dus duidelijk als functie, de drieledige structuur te onderstrepen. Het schema van Lebek vertoont nu een merkwaardige overeenkomst met het schema dat men kan ontwerpen voor een qua inhoud goed overeenstemmende passus van het zevende boek van de *Aeneis*, nl. de ontketening van de oorlog in Latium door toedoen van de furie Allecto (*Aen.* 7, 341-817). Over de structuur van dit *Aeneis*-stuk bestaat bij de moderne commentatoren vrij grote eensgezindheid : het optreden van Allecto kan duidelijk worden opgesplitst in drie episoden. In de eerste pakt zij Amata, de vrouw van koning Latinus aan (vv. 7, 341-405) ; in de tweede is de vorst van de Rutuliërs, Turnus, haar slachtoffer (vv. 7, 406-474) ; in de derde worden de Latijnse landlieden en de Trojanen door haar toedoen zodanig opgehitst, dat het tot een eerste bloedvergieten komt (vv. 7, 475-539). Dan volgt — maar niet direct zoals bij Lucanus, doch pas na een honderdtal verzen — de kataloog van de Italische troepen (vv. 7, 641-817).

Elk van de zoëven vermelde drie episoden bevat naar het einde toe een vergelijking, precies zoals dat het geval was in Lebeks structuurschema van de Lucanuspassus : in de vv. 7, 378-383 wordt Amata vergeleken met een tol ; in de vv. 7, 462-464 wordt Turnus' opwinding vergeleken met een ketel overkokend water, en in de vv. 7, 528-530 wordt het begin van de strijd vergeleken met een

steeds woeliger golvende zee. Lebek ziet overigens nog andere punten van overeenkomst tussen de twee teksten: hij wijst erop dat bij Vergilius, precies zoals bij Lucanus, de drie grote blokken kunnen worden opgesplitst in twee stukken (a) en (b), waarvan het (a)-gedeelte een moment beschrijft dat in vergelijking met de in het (b)-stuk geschilderde actie eerder remmende of vertragende factoren bevat. Zo probeert Amata eerst haar echtgenoot te overreden *solito matrum de more* (v. 7, 357), daarna raakt zij in bacchische razernij; Turnus biedt weerstand aan Allecto, zolang zij hem toespreekt in de gedaante van de oude priesteres Calybe, maar als de furie zich vervolgens aan hem vertoont in haar helse gedaante, wordt hij aangegrepen door *scelerata insania belli* (v. 7, 461); het derde blok in de *Aeneis*-passage verhaalt eerst hoe Ascanius door toedoen van Allecto het tamme hert van Tyrrhus doodt, waardoor het tot een ophoop van de Latijnse boeren komt (a): dan geeft Allecto een horensignaal en breken de gevechten uit (b). Men kan m.i. moeilijk spreken van een vertrapte of geremde actie in het (a)-stuk van het derde deel, en het is bvb. opvallend dat Brooks Otis² in zijn structuurschema van de passus in kwestie wél de Amata- en Turnusepisoden in twee stukken opsplijst, maar zulks niet doet voor het laatste blok, maar langs de andere kant is het wél zo, dat de actie versnelt na het horensignaal van de furie. Tenslotte onderstreept Lebek ook nog dat zowel bij Lucanus als bij Vergilius het C-blok de beïnvloeding van een mensenmassa schildert, wat zich trouwens weerspiegelt in de vergelijkingen die de betreffende passages afronden.

Uiteraard is Lebek van oordeel dat deze merkwaardige overeenstemming tussen de *Aeneis*- en de *Pharsaliapassus* niet toevallig is. In dat verband wijst hij erop dat Lucanus in zijn verhaal een aantal elementen heeft ingelast, die door geen enkele historische bron bevestigd worden: wij weten niets van een ophitsende rede van Curio in januari 49 (wel had Curio, o.m. volgens Appianus *b.c.* 2, 32 in december van het jaar daarvoor in Ravenna gepoogd, Caesar ertoe te bewegen naar Rome op te rukken) en verder is er „auch von den Klagen der erschreckten Ariminenser, von der Ablehnung der Anfeuerungsrede Caesars und dem erfolgreichen Eingreifen des Laelius nichts bekannt" (p. 112). Die afwijkingen van de historische traditie zijn naar Lebeks oordeel te verklaren door het feit dat Lucanus zeer bewust aan dit gedeelte van de *Pharsalia* dezelfde opbouw wilde geven als die van het inhoudelijk verwante *Aeneis*-stuk 7, 341-817.

Nu schept de door Lebek voorgestelde triadische indeling een probleem dat reeds bij een oppervlakkige beschouwing van de

2. Cf. VIRGIL, *A Study in civilized Poetry* (1963), p. 320.

Lucanus-passus in het oog springt: de tekst bevat immers geen drie, maar zes vergelijkingen. Het spreekt vanzelf dat voor Lebek slechts drie van de zes similia structurerende functie kunnen hebben: de imitatio van de opbouw van *Aeneis* 7 staat of valt met dit aantal. Uiteraard kon hij niet om deze evidente vaststelling heen, en op p. 115 probeert hij er een verklaring voor te geven: „Lucan stimmt zwar mit Vergil darin überein, dass er jeweils im b-Teil ein Gleichnis erscheinen lässt. Aber während Vergil sich auf diese drei Gleichnisse beschränkt, fügt Lucan in den drei entsprechenden Abschnitten I A B C noch je ein Gleichnis hinzu. (...) Lucan hat also die Anzahl der Gleichnisse gegenüber der strukturell vorbildlichen Aeneispattie verdoppelt. Lucans Planung zeigt sich (...) auch darin, dass jeweils in A, B und C ein Tiergleichnis und ein Sachgleichnis vertreten ist". Deze uitleg lijkt mij nogal gemakkelijk, zeker in zijn rekenkundig aspect, en daarom zou ik thans dieper op de functie van de vergelijkingen in kwestie willen ingaan.

Dat de drie vergelijkingen die Lebek in zijn hogervermeld schema heeft opgenomen structurele waarde hebben, zal wel niemand willen loochenen. Zij onderstrepen inderdaad essentiële momenten in de loop van de gebeurtenissen en/of in de psychologie van de personages: de leeuwenvergelijking volgt op de verwerping van de smeekbede van Patria en de overschrijding van de Rubico; het paardensimile onderlijnt Caesars definitieve beslissing, de burgeroorlog door te zetten; de stormvergelijking tenslotte onderstreept de bereidheid van Caesars troepen om tegen hun eigen landgenoten op te rukken, en rondt op de koop toe de hele passus af. Hoe zit het echter met de drie overblijvende similia?

De vergelijking in de vv. 1, 229-230 is kort en traditioneel: zij valt weinig op in de context, en frappeert de lezer net zo min als wanneer hij bvb. in het relaas van de wedloop in *Aeneis* 5 over Nisus leest (vv. 318-319): *primus abit longaeque ante omnia corpora Nisus / emicat et ventis et fulminis ocior alis*, of bij Ovidius over Daphne verneemt (*Met.* 1, 502): *fugit ocior aura / illa levi*. Bij dit soort vergelijkingen (die trouwens geen echte gelijkstelling impliceren, cf. de comparatiefvormen) heeft men niet te maken met belangrijke similia die essentiële elementen van het karakter van de personages of van de ontwikkeling van de gebeurtenissen symboliseren: de winden en de bliksem bij Vergilius, de wind bij Ovidius, zijn net zoals de slingerriem en de pijl bij Lucanus louter uitwendige referentiepunten voor de snelheid zonder enige diepere symbolische waarde (het is natuurlijk waar dat bij Lucanus wordt verwezen naar oorlogstuigen, maar het is zeer de vraag of zo'n oppervlakkig punt van overeenkomst met Caesars oorlogsrush een

echte symbolische dimensie heeft; alleszins heeft Lucanus zich hier zeer waarschijnlijk laten inspireren door Ovidius *Met.* 7, 776-778, waar de snelheid van de hond Laelaps wordt beschreven als groter dan die van een *hasta*, van *glandes exutae verbere* en van een *calamus*). Het verschil met bvb. de leeuwenvergelijking van de vv. 1, 205-212 is enorm: daarin wordt niet alleen Caesars aanvankelijke aarzeling en uiteindelijke actie door de twee momenten van het simile geïllustreerd (de leeuw is eerst *dubius*, dan opgehitst), maar op de koop toe wordt Caesar op een hoger symbolisch vlak voorgesteld als een Turnus, een anti-Aeneas dus (de vergelijking gaat inderdaad terug op die in *Aen.* 12, 4-8, die slaat op Turnus wanneer hij, na allerhande nederlagen en tegenslagen van de Latijnen en hun bondgenoten, de tweekamp met Aeneas moet aangaan: in dat verband is het opvallend dat bij Lucanus de wonde van de leeuw geen verwijzing inhoudt naar de concrete of psychologische situatie van Caesar, en hoofdzakelijk schijnt te zijn ingelast om duidelijk te zinspelen op de Aeneisverzen, waar de verwonding wel degelijk een essentieel vergelijkingspunt met de psychologische toestand van Turnus vormt). De paardenvergelijking van de vv. 1, 293-295 weerspiegelt van haar kant tot in de details de psychische kentering die Caesar doormaakt onder invloed van Curio's woorden, en was trouwens al subtiel voorbereid in de vv. 1, 145-146, waar duidelijk echo's van de paardenbeschrijving uit *Georgica* 3 worden gebruikt om Caesar te karakteriseren, cf. *nescia virtus stare loco* met *Georg.* 3, 84 *stare loco nescit*. Het is ondertussen hopelijk duidelijk geworden dat de „sneller dan”-vergelijking van de vv. 1, 229-230 niet dezelfde structurerende of symboliserende waarde heeft.

Het lange simile uit de vv. 1, 328-332 heeft daarentegen een diepe symbolische waarde; het is trouwens, in tegenstelling tot de vv. 1, 229-230, een echte vergelijking, zoals blijkt uit de wending *utque (...) sic*. Maar het vormt een onderdeel van Caesars rede tot zijn soldaten en kan dus onmogelijk op hetzelfde structurele niveau opereren als de andere vergelijkingen die pretenderen de poëtisch-duidende stem van de dichter zelf te zijn.

Er rest nu nog alleen de vergelijking van de vv. 259-261a. Qua omvang is deze misschien vrij kort, maar het gaat in elk geval weer om een gelijkstelling, zoals de verbinding *quantum (...) tanta* laat zien. Op de koop toe gaat er een grote symboliserende kracht van uit: de onheilspellende stilte van de winter, waarin zowel de levende als de levenloze natuur verstomt, verzinnebeeldt op prachtige wijze de zwijgende machteloosheid van de inwoners van Ariminum. Deze vergelijking wordt door Lebek besproken op p. 126. In dat verband wijst hij op echo's van de vv. 1, 246-247

(*deriguere metu, gelidos pavor occupat artus / et tacito mutos volvunt in pectore questus*), aanstippende: „Die Stille beschreibt Lucan in den beiden Partien 1, 246-7 und 1, 257-261, die das Selbstgespräch umrahmen, auf sehr nachdrückliche Weise“. Die opmerking is zonder enige twijfel correct, maar daarnaast is er nog een tweede verband dat men kan en zelfs moet leggen, en dat is met de vergelijking in de vv. 1, 388-391. Inderdaad, als men dit laatste simile plaatst naast dat van de vv. 1, 259-261, vallen onmiddellijk een aantal overeenkomsten op, zowel op formeel als op inhoudelijk vlak. Om met de formele aspecten te beginnen: de gelijkstelling wordt in de beide teksten aangegeven door middel van een *tantus* (...) *quantus*-wending; in beide gevallen treft men binnen in de *quantus*-zin een ingelaste *cum*-zin aan met postpositio van het voegwoord. Zelfs qua klankkleur kan men overeenkomsten zien tussen de winter- en de stormvergelijking: beide bevatten ze o.a. opvallend veel donkere *u*-klanken. Misschien zijn deze formele raakpunten alleen nog niet overtuigend; de inhoudelijke correspondenties zijn echter nog frappanter. Eerst en vooral gaat het in de twee gevallen om de schildering van natuurfenomenen: in de vv. 1, 259-261a de beklemmende stilte van een landschap in de greep van de winterkou, in de vv. 1, 389-391 het razend loeien van een storm door een woud: de antithetische relatie stilte-lawaai is zeker opvallend. Een zelfde antithetische relatie merken we trouwens ook op als we nagaan op wie de vergelijkingen slaan: het wintersimile heeft betrekking op een grote mensenmassa die op Caesars optreden alleen maar kan reageren met verstomming en onderdrukte klachten, terwijl het stormsimile slaat op de wild entoesiaste reactie van de massa soldaten op Caesars aansporingen. Op dit punt zou men ons kunnen verwijten, een misleidende parafrase van de Lucanus-tekst te geven: inderdaad volgt het stormachtig gejuich van de cohorten niet onmiddellijk op de ophitsende rede van Caesar, maar op de interventie van de primipilus Laelius. Nochtans zal men, wanneer men Laelius' woorden aandachtig leest, vaststellen dat hij zich vanaf zijn eerste zinnen opwerpt tot woordvoerder van alle soldaten, cf. v. 1, 362 *conquerimur* en *nostri*; in v. 1, 386 blijkt duidelijk dat hij effectief hun gevoelens heeft vertolkt: *his cunctae simul adsensere cohortes*. Laelius' woorden zijn trouwens bedoeld als het pendant van de eveneens in directe rede geformuleerde klachten van de inwoners van Ariminum (vv. 1, 248-257). Die jammerklachten kon Lucanus zonder bezwaar aan de ganse massa toeschrijven, precies omdat ze niet hardop worden uitgesproken, maar enkel in de geesten leven. Maar in de door Caesar samengeroepen *contio* kon natuurlijk moeilijk zesentwintig verzen lang een soldatenkoor aan het woord worden

gelaten, en dat is dan ook overduidelijk de reden waarom de dichter hier een woordvoerder moest inschakelen. Dat laatste heeft hij trouwens knap gemotiveerd door een kort moment van aarzeling bij het leger te schilderen (vv. 1, 353-356).

Wanneer men al deze punten van zowel formele als inhoudelijke overeenkomst beschouwt, kan men zich naar ons gevoel niet aan de conclusie onttrekken dat de verzen 1, 259-261a door Lucanus zeer bewust werden geconcipeerd als pendant van de stormvergelijking uit de vv. 1, 388-391. En indien deze laatste vergelijking bedoeld is als afronding voor gans de passus 1, 183-391 en dus een zeer belangrijke structurele functie vervult, moet men de mogelijkheid onderzoeken of er, naast de bovenvermelde formele en inhoudelijke overeenstemming, ook geen structurele overeenkomsten zouden bestaan: m.a.w. er moet worden nagegaan of de vv. 1, 259-261a niet een even belangrijke scharnierfunctie vervullen als hun tegenstuk vv. 1, 388-391. O.i. luidt het antwoord op die vraag bevestigend: de wintervergelijking van de vv. 1, 259-261a sluit de eerste helft van het stuk 1, 183-391 af en deze passus heeft dan ook geen driedelige, aan *Aeneis* 7 ontleende structuur, maar een zelfstandig door Lucanus geconcipeerde tweeledige structuur.

Een eerste argument om een dgl. zware cesuur te plaatsen na v. 1, 261a vormen de woorden die onmiddellijk na *tanta quies* volgen, nl. *Noctis gelidas lux solverat umbras*. Dgl. wendingen die beschrijven hoe de dag de nacht verdrijft, zijn zeer talrijk in de epiek, en dienen bijna altijd om nieuwe, belangrijke gebeurtenissen in te leiden (wat uiteraard impliceert dat ze de inleiding vormen van een belangrijk nieuw onderdeel in de opbouw van een zang of passage): men denke aan de talrijke formules met *postera lux*, *postera dies*, *Aurora* enz. Bij Lucanus vinden we dgl. wendingen als inleiding van een nieuw blok in de structuur weliswaar minder dan bvb. bij Vergilius, maar ze zijn evenmin onbestaande. In dat verband kan men verwijzen naar 2, 326 (*Interea Phoebus gelidas pellente tenebras*: nieuwe peripetie met het binnenstormen van Marcia); 4, 529 (nieuwe ontwikkeling met *Detegit orta dies*); 5, 678 (nieuwe ontwikkeling met *Iam luce propinqua*); 7, 45 (begin van de actie in het zevende boek met *Vicerat astra iubar*); 8, 202 (nieuwe ontwikkeling met *Ostendit terras Titan et sidera textit*); 10, 434-5 (id. met *Lucifer a Casia prospexit rupe diemque/misit*).

Een belangrijker argument lijkt echter te zijn dat men binnen de blokken I en II die wij willen onderscheiden als hoofdindeling van de passus 1, 183-391, telkens drie stukken A, B en C terugvindt die opvallende overeenkomsten vertonen met de corresponderende

stukken in het andere blok. Ik zal nu eerst het door mij voorgestelde schema geven en daarna in detail de parallelismen bespreken :

BLOK I

- A. Interventie van de *Patriae trepidantis imago* in een poging om Caesar ervan te weerhouden, Italië binnen te vallen : vv. 1, 183-203
- B. Reactie hierop van Caesar, geïllustreerd door het leeuwsimile van de vv. 1, 205-212, en gevolgd door de overtocht van de Rubico en de mars naar Ariminum : vv. 1, 204-232
- C. Reactie op Caesars optreden van de met stomme angst geslagen inwoners van Ariminum, geïllustreerd door de vergelijking met de natuur in de greep van de winterkou, die zowel C als het hele blok I afrondt : vv. 1, 233-261a.

BLOK II

- A. Interventie van de Fortuna (Fata) om Caesar definitief tot de burgeroorlog aan te zetten. Haar instrument is Curio : vv. 1, 260b-291a
- B. Reactie hierop van Caesar, geïllustreerd door de paardenvergelijking van de vv. 1, 293-295, gevolgd door de ophitsende rede van Caesar tot zijn soldaten : vv. 1, 291b-351
- C. Reactie op Caesars rede van de soldaten met de primipilus Laelius als spreekbuis, geïllustreerd door de stormvergelijking die tevens het hele stuk afrondt : vv. 1, 352-391.

Om met de A-onderdelen te beginnen : in beide stukken hebben we te maken met de interventie van een buitenmenselijke macht, die probeert Caesars optreden te beïnvloeden. In I A poogt Patria hem tegen te houden, terwijl in II A Fortuna hem juist wil opzweepen : er bestaat tussen de twee blokken dus ook een duidelijke antithetische relatie. Dat in II A Fortuna niet zelf tot Caesar spreekt, maar Curio als haar instrument gebruikt, heeft redenen van poëtische conventie : Fortuna is een te abstracte idee om zich persoonlijk tot de personages van het epos te kunnen wenden ; zij wordt wel herhaaldelijk aanroepen en aangewezen als de grote macht achter de schermen die Caesar begunstigt, maar daar blijft het bij. Patria/Roma daarentegen kan wél als een concrete gedaante optreden, van wie kledij en voorkomen kunnen worden beschreven (wat bij Fortuna totaal ondenkbaar is). Het is waar dat men voor de grote Roma-schilderingen moet wachten tot de tijd van Clau-

dianus (cf. bij deze laatste *Prob. Olybr.* 75 sqq., *Eutr.* 1, 372, *Stil.* 2, 223 en vooral *Gild.* 17-27), maar reeds Propertius had Roma beschreven met uit smart losgeknoopte haren (2, 15, 45-46), precies zoals Lucanus haar laat optreden in 1, 188-189.

In I B verwerpt Caesar na een korte weifeling de smeekbede die Patria/Roma tot hem richt: deze houding wordt door een diervergelijking geïllustreerd (leeuwensimile van 1, 205-212; daarentegen laat Caesar zich in II B onmiddellijk overreden door de woorden van Curio, het werktuig van Fortuna (opnieuw dus een antithetische relatie: in I B faalt de hogere macht, in II B drijft zij haar wil door): opnieuw wordt zijn houding door een diervergelijking geïllustreerd (paardensimile van 1, 293-295). Zowel in I B als in II B volgt op de vergelijking een energieke actie van Caesar: hij trekt de Rubico over in I B, en roept in II B onmiddellijk een vergadering van zijn soldaten samen.

Op de nauwe, vaak antithetische relaties die er bestaan tussen I C en II C heb ik hoger al geïnsisterd. Om nog even kort te resumeren: in beide stukken is er sprake van de reactie van een mensenmassa, resp. een van verstomming en een van luidruchtige instemming, op een optreden van Caesar, de gevoelens van de massa worden telkens weergegeven in een stuk directe rede en vervolgens geïllustreerd door een afsluitend natuursimile.

De antithetische relatie tussen blok I en blok II, waarop wij reeds herhaaldelijk hebben gewezen, manifesteert zich ook nog in de dynamiek van de erin beschreven gebeurtenissen: het eerste blok begint met een onstuimige, niet te remmen actie van Caesar, maar langzaam vertraagt het tempo van de handeling om tenslotte dood te lopen in de reactie van verlamde angst bij de inwoners van Ariminum (en in het simile van een door winterkou geparalyseerde wereld). Het tweede blok beschrijft niet zozeer acties, als wel psychologische kenteringen en evoluties; het vertoont, in tegenstelling tot de dalende lijn van blok I, een duidelijk crescendo, waarbij de aanvankelijke weifeling van Caesar omslaat in laaiende zelfzekerheid, en de scrupules van de soldaten al snel plaats maken voor entoesiaste instemming met Caesars plannen (met als afsluitend hoogtepunt het stormsimile).

Wellicht kan het bevreemding wekken dat de belangrijkste cesuur in de hier bescreven passus niet samenvalt met een versinde, maar midden in een hexameter valt. Dat is echter bij Lucanus geen geïsoleerd geval. In het gedeelte van boek 1 dat volgt op de troepenkatalogus (v. 1, 466 sqq.) wordt eerst het effect van Caesars opmars op de geesten van de Romeinen geschilderd; dan volgt er een lange opsomming van prodigia. De paniek die door het oprukken van Caesar wordt veroorzaakt culmineert in

het zonder slag of stoot opgeven van Rome. Een *sententia* sluit deze schildering af :

*Danda tamen venia est tantorum, danda, pavorum :
Pompeio fugiente timent*

(vv. 1, 521-522a).

Met 522b, d.w.z. na een hephthemimeres, begint dan de kataloog van de voortekenen. Een analoog geval treffen we aan in de tweede helft van het vierde boek (vv. 402 sqq.). Dat gedeelte van de zang is gewijd aan twee tegenslagen van de Caesarianen (*Non eadem belli totum fortuna per orbem / constitit : in partes aliquid sed Caesaris ausa est*, vv. 4, 202-203). Lucanus verhaalt eerst het dappere einde van Vulteius en zijn mannen. Een pathetische aanroeping van de Dood rondt de passus af (vv. 4, 580-581a) :

*Mors, utinam pavidos vitae subducere nolles,
sed virtus te sola daret !*

Dan begint met 581b de schildering van de gebeurtenissen die uiteindelijk tot de dood van Curio zullen leiden :

*Non signior illo
Marte fuit, qui tum Libycis exarsit in arvis.*